

جهانی شدن و تحول گفتمان روشنفکری دینی ایران

۱۳۹۶-۱۳۴۲

دکتر حمید رضا سعیدی نژاد

(رئیس هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه)

زینب ویسی

(انشاء، رشته ارشد علوم سیاسی)

انتشارات قانون یار

۱۳۹۶

سرشناسه	سعیدی نژاد، حمیدرضا، ۱۳۵۱ -
عنوان و نام پدیدآور	جهانی شدن و تحول گفتمان روشنفکری دینی ایران ۱۳۹۶-۱۳۴۳ / حمیدرضا سعیدی نژاد، زینب ویسی.
مشخصات نشر	تهران: قانون بار، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۱۰۰ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۷۹۶-۸۶-۲
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص: ۹۳.
موضوع	روشنفکران -- ایران -- قرن ۱۴
موضوع	Iran -- Intellectuals -- ۲۰th century
موضوع	تفکر دینی -- ایران -- قرن ۱۴
موضوع	Iran -- Religious thought -- ۲۰th century
موضوع	جهانی شدن
موضوع	Globalization
موضوع	ایران -- زندگی فرهنگی -- قرن ۱۴
موضوع	Iran -- Intellectual life -- ۲۰th century
شماره افزودن	ویسی، زینب، ۱۳۷۰ -
رده بندی کنگره	۱۳۹۶ س ۹۶/۹ HM۷۲
رده بندی دیویی	۳۰/۵۵۱ ۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۲۹۷۶۲۵۰

انتشارات قدون یار

جهانی شدن و تحول گفتمان روشنفکری دینی ایران

۱۳۹۶ - ۱۳۱۲

تألیف: دکتر حمید رضا سعیدی نژاد - زینب ویسی

ناشر: قانون یار

ناظر فنی: محسن فاضل

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۱۰۰ جلد

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۷۹۶-۸۶-۲

مرکز پخش: تهران، میدان انقلاب، خ منیری جاوید، پلاک ۹۲

تلفن: ۶۶۹۷۳۹۶۰ کتابفروشی رسولی (چراغ دانش سابق)

فهرست مطالب

۷	 مقدمه
۱۳	 فصل اول
۱۳	 جهانی شدن و تحول در ساختار معنایی اندیشه های سیاسی جامعه بین الملل
۱۳	 مقدمه
۱۴	 بخش اول: جهانی شدن، تعاریف ویژگی ها
۱۷	 بحث اول: جهانی شدن اقتصاد
۱۹	 گفتار دوم: جهانی شدن در بعد سیاسی
۲۲	 گفتار سوم: جهانی شدن در بعد فرهنگی
۲۳	 بخش دوم: جهانی شدن و تحولات در ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی
۲۶	 گفتار اول: رادیکالیسم جدید
۳۵	 گفتار دوم: جهانی شدن و گذر از "پیرایسم"
۴۷	 نتیجه
۴۹	 فصل دوم
۴۹	 رادیکالیسم چپ و روشنفکران دینی ایران پیش از انقلاب (۵۰-۱۳۴۲)
۴۹	 مقدمه
۵۰	 بخش اول: گروه های سیاسی روشنفکری متأثر از گفتمان چپ
۵۱	 گفتار اول: فدائیان خلق
۵۳	 گفتار دوم: مجاهدین خلق
۵۵	 گفتار سوم: فرقان
۵۸	 بخش دوم: بررسی آراء و اندیشه های دکتر علی شریعتی
۶۶	 نتیجه گیری
۶۹	 فصل سوم

۶۹	لیبرالیسم و روشنفکران دینی ایران بعد از انقلاب (۱۳۶۸-۱۳۹۴).....
۶۹	مقدمه.....
۷۰	بخش اول: بیش درآمد.....
۷۲	بخش دوم: آراء و اندیشه های دکتر عبدالکریم سروش.....
۸۳	سروش و لیبرالیسم.....
۸۷	نتیجه گیری.....
۸۹	نتیجه گیری پایانی.....
۹۳	منابع و مآخذ.....

مقدمه

در سال های پیش از انقلاب سال ۱۳۵۷ (۱۳۴۲ به بعد) در ایران روشنفکران دینی اعم از شریعتی، مطهری و ... تعبیری بسط از دین داشتند. از نگاه آنان دین اسلام راه حل تمامی مشکلات اجتماعی و سیاسی جامعه ایران بود. به تعبیر آنان دین اسلام می توانست از طریق تأسیس حکومت دینی موجبات بسط عدالت را در جامعه ایران فراهم آورد. این روشنفکران بویژه شریعتی با تأکید بر عدالت اجتماعی و بهره گیری و تأثیر از گفتمان مسلط اندیشه های سیاسی چپ و با برجسته کردن وجوه سیاسی و اجتماعی دین، آن را به عنوان یک ایدئولوژی و ابزار سیاسی حزب مارکس با رژیم محمد رضا شاه تعریف نمودند و البته از این را موفق به بسیج سیاسی نسل حزب مائستی پیش از انقلاب علیه رژیم شاه شدند و نهایتاً تلاش آنان در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ با رسیدن به آزادی دیرینه آنها یعنی استقرار حکومت اسلامی در ایران به ثمر نشست.

بعد از گذشت یک دهه از انقلاب ایران شاهد تحول در آراء و دیدگاه های روشنفکران مذهبی در ایران هستیم. نسل جدید روشنفکران دینی در ایران به تدریج بجای عدالت بر آزادی تکیه می کردند. این نسل جدید روشنفکران در ایران همانند مجتهد شبستری، اشکوری، کدیور، و بویژه عبدالکریم سروش تلاش دارند تا این را از صحنه سیاست و اجتماع دور کنند و مجدداً به پستی خصوصی افراد برگردانند.

به تعبیر روشنفکران دینی جدید ایران دین اسلام و فقه شیعه، اصولاً گره گشای همه مشکلات جامعه نیست، دین برای تزکیه نفس افراد است و فقه توانایی اداره امور جامعه که امروزه بسیار تخصصی است را ندارد و به عبارت بهتر روشنفکران دینی بعد از انقلاب بر خلاف روشنفکران دینی پیش از انقلاب، امروزه از توجه به عناصر و ابعاد اجتماعی و سیاسی دین و تأکید بر توانایی های فقه برای اداره امور جامعه و استقرار عدالت اجتماعی، به سمت نوعی تعبیر فرد گرایانه از دین و سکولاریسم گرایش پیدا کردند که این پژوهش با عنایت به

موضوع جهانی شدن و تحول ساختار معنایی جامعه بین الملل در صدد واکاوی این تحول گفتمانی است.

اندیشه های روشنفکری دینی نسل سوم ایران اکنون ، ادامه تفکرات روشنفکری نسل دوم پیش از انقلاب نیست و با آن تفاوت های ماهوی دارد . ریشه این گسست فکری را بیش از هر عامل دیگری در سطح تحلیل کلان ساختار فکری جامعه بین الملل باید جستجو نمود . پدیده جهانی شدن و فروپاشی شوروی باعث گردید که گفتمان مسلط رادیکالیسم چپ در سطح جهانی جای خود را به گفتمان جهانی لیبرالیسم واگذارد . به تأثیر از تسلط جهانی گفتمان فکری کمونسم ، پدیده های روشنفکری دینی نسل دوم در پیش از انقلاب ایران به برداشتی سوسیالیستی و عدالت محوره انقلابی با تعریفی بسیط و حداکثری از اسلام گرایش داشت . تلاش برای برداشتی ایدئولوژیک از اسلام که بتواند با الهام از انسان آرمانی ، تعریفی حماسی و انقلابی برای تأسیس حکمران و رسیدن به جامعه بی طبقه توحیدی ارائه نماید ، دال های مسلط در این گفتمان عبارت بودند از : شهادت ، قام ، جهاد و احیاء و بازگشت به اسلام اصیل و استکبار ستیزی . در این گفتمان به واسطه تأثیر پذیری از گفتمان غالب جهانی چپ ، به وضوح رد پای مارکسیسم بر ملاست . اما در سال های پس از انقلاب ایران ، امواج پدیده ای جدید به نام "جهانی شدن" که در بطن خود حامل ارزش های لیبرالیسم بود به تدریج ذهن و فکر روشنفکران همه دنیا از جمله روشنفکران دینی ایران ، تحت تأثیر خود قرار داد . به برکت جهانی شدن دیگر نه حاکمیت مطلق دولت ها و نه مرزها به مثابه مثال دیوارهای آهنین قادر به جلوگیری از مبادله آزاد اطلاعات و اندیشه ها در سطح جهانی نبودند از سوی دیگر با فروپاشی شوروی - کعبه آمال چپ گرایان جهان - رادیکالیسم چپ به حاشیه رفت و جای خود را به لیبرالیسم سپرد . به تأثیر از این تحول جهانی سمت و سوی جریان روشنفکری دینی ایران پس از انقلاب به تدریج - به جای تأثیر پذیری از اندیشه های چپ ، همانند نسل دوم - اکنون متأثر از اندیشه های لیبرال بود ، دال های مسلط این گفتمان جدید - برخلاف گفتمان روشنفکری پیش از انقلاب عبارت بود از : تلاش برای ایدئولوژی زدایی از دین ، ادعای

عصری بودن دین، تفکیک دین به ذاتیات و عرضیات، تفکیک دین از معرفت دینی و تلاش برای ارائه تعریفی حداقلی از دین به نحوی که با ارزش های لیبرالیسم همچون دموکراسی به مثابه بهترین شکل حکومت داری، آزادی به عنوان حق فطری انسان ها، پلورالیسم و تکثر گرایی، تساهل و مدارا، حقوق بشر و سکولاریسم انطباق داشته باشد.

درباب اهمیت موضوع این اثر باید اشاره نمود، از آنجائیکه انقلاب ایران یک انقلاب دینی بود که ماجر به تأسیس حکومت دینی نیز گردید بررسی دیدگاه ها و نظریات روشنفکران دینی، عنوان ایدئولوگ های این حکومت بسیار حائز اهمیت می باشد. در واقع یکی از مهمترین منابع ایدئولوژی و مشروعیت ساز برای حکومت نیز همین آراء و اندیشه های روشنفکران دینی در ایران است. از این زاویه این پژوهش در صدد است تا چرایی تغییر و تحول در آراء روشنفکران دینی ایران و همچنین تحولات آن را در ارتباط با تحولات فکری سطح کلان جامعه بین المللی، منظور آسیب شناسی حکومت دینی در ایران بررسی نمایند.

از زاویه نگاه این کتاب، موضوع بررسی دینی ایران تا کنون چندان مورد بررسی واقع نشده است. علیرضا نامور حقیقی در رساله «کثره خود» با عنوان تحول در الگوی فکری روشنفکران دینی در ایران شاید نزدیکترین اثر به رساله حاضر باشد (نامدار حقیقی، ۱۳۸۰). البته تفاوت هایی نیز وجود دارد: اولاً رساله نامدار حقیقی - چهار ده سال پیش به رشته تحریر در آمده است و لذا تحولات اخیر را طبیعتاً در بر نمی گیرد. دایره پژوهش آن اثر بسیار گسترده است و از مشروطه به بعد را در بر می گیرد و لذا با پژوهش حاضر که از سال ۱۳۴۲ را شامل می شود متفاوت است. رساله نامدار حقیقی بر خلاف رساله حاضر فرضیه های متعددی را از جمله «تجربه حکومت دینی»، «سکولاریسم»، و..... را پوشش داده است. بطور کلی نقدهایی را می توان به اثر نامدار حقیقی وارد دانست از جمله اینکه سکولاریسم عامل نیست بلکه خود معلول است، معلول روند کلی تری بنام جهانی شدن می باشد. از سوی دیگر نویسنده در دیدگاه خود از جهانی شدن به سراغ عوامل محدود کننده کنترل دولت ها بر شهروندان رفته است و

روند محدود شدن حاکمیت ملی کشورها را مورد نظر قرار داده است. از نگاه ایشان جهانی شدن یعنی افزایش قدرت بازارهای ارزش، شرکت های چند ملیتی و بانک های جهانی که موجب تحدید دایره اختیار و اقتدار دولت های ملی در حوزه اقتصاد شده است می باشد. در حالی که جهانی شدن تیغ دولبه است البته یک طرف کاهش حاکمیت دولت هاست و طرف دیگر فراهم آوردن ابزارهای جدید صنعت آی تی در دست دولت ها برای کنترل بیشتر شهروندان است. در حالیکه نگاه این رساله به جهانی شدن همانگونه که در فصل بعدی خواهد آمد به از موضع کاهش حاکمیت دولت ها بلکه تسریع در گسترش افکار و اندیشه های جدید در مسیر رشد و پرزافزون تکنولوژی های ارتباطی و اطلاعاتی است که به سرعت فکر و ذهن نه تنها شهروندان عادی بلکه حتی نخبگان فکری و اندیشمندان و روشنفکران دینی را دچار چالش و دگرگونی کرده است.

لذا در این پژوهش بر خشت رساله نامدار حقیقی با رویکردی متفاوت با موضوع جهانی شدن پرداخته شده و بجای نهادن جهان شدن به عنوان عامل محدود کننده اقتدار و حاکمیت و کنترل دولت ها بر جامعه، جهانی شدن به عنوان بستری برای تسریع در گسترش و تعامل اندیشه های جامعه بین الملل پرداخته شده است.

در پژوهش دیگر فردین قریشی در رساله دکتری خود با عنوان جهانی شدن و بازسازی اندیشه دینی در ایران به موضوع تحول در روشنفکری دینی ایران پرداخته است (قریشی، ۱۳۸۰). در این رساله بر خلاف پژوهش حاضر موضوع روشنفکری دینی در ایران را در یک دوره تاریخی بسیار بلند از مشروطه تا امروزه بررسی نموده است و تلاش نموده که تاثیر اندیشه های چپ، ناسیونالیسم و اندیشه های لیبرال را بر جریان روشنفکری دینی در ایران بررسی نماید. نویسنده جریان ناسیونالیسم در ایران را همردیف مارکسیسم و لیبرالیسم متأثر از فکر بیرونی می داند که جای تردید دارد. به نظر می رسد ملی گرایی در ایران اندیشه ای بومی متأثر از عظمت تاریخی از ایران باستان باشد در هر صورت این موضوع

و همچنین گستردگی دایره تحقیق رساله فردین قریشی وجه تمایز آن با اثر حاضر می باشد. ضمن اینکه موضوعات متاخراً پوشش نمی دهد.

در تحقیق دیگری با عنوان «روشنفکری دینی، دین و تیپولوژی روشنفکری (چالش سنت و مدرنیته در قرن ۱۹ ایران)» توسط سید میرصالح حسینی انجام شده است. در این تحقیق بیان شده است که ایرانیان هر زمانی که احساس می کردند که معرفت دینی آنان با تهاجم بیگانگان رو برو شده است با آن به مقابله برمی خاستند این اثر پس از بررسی دلایل کشمکش و ستیز میان نخبگان دینی با دیگر نخبگان و بیان دیدگاه های هر کدام به شناخت تیپ های مختلف روشنفکری در ایران پرداخته که شامل تیپ سنت گریز، اسلام گرا و غرب گرایی نوین است. از میان دیدگاه های حجبگان دینی به عنوان مثال تفکرات میرزای شیرازی و شیخ فضل الله نوری، انتخاب و با تحلیل تفاهل های تفکیک جریانات مثبت و منفی روشنفکری دینی پرداخته شده است. (حسینی، ۱۳۸۷)

کتاب ها و مقالات متعدد دیگری در باب روشنفکری دینی در ایران موجود است که البته هیچ کدام دقیقاً از نگاه و زاویه فرضیه این اثر به موضوع نپرداخته اند. از جمله برخی از مهمترین این آثار می توان به عنوان نمونه به آثار زیر اشاره نمود: روشنفکری دینی و انقلاب اسلامی نوشته فرهاد شیخ فرشی (۱۳۸۱)؛ روشنفکران دهه ۱۳۰۰ عقل مدرن نوشته تقی رحمانی (۱۳۸۴)؛ درآمدی بر جامعه شناسی روشنفکری دینی نوشته محمد علی ذکریایی (ذکریایی، ۱۳۷۸) به هر حال در هیچ کدام از این آثار - هر چند مرتبط - رصد این پژوهش فرضیه اصلی اثر حاضر یعنی تاثیر جهانی شدن بر تحول فکر دینی در ایران مورد بررسی واقع نشده است

بعد از بیان این مقدمات در ادامه و در فصل نخست، ابتدا به بررسی موضوع جهانی شدن خواهیم پرداخت در این فصل ابتدا کانال ها و ابزارهای جدید ارتباطی و اطلاعاتی در قالب جهانی شدن شرح داده خواهد شد که چگونه از این طریق اندیشه ها و افکار در سطح بین المللی به سهولت و سرعت امکان جابجایی یافته اند. در بخش های بعدی این فصل به تسلط

اندیشه های چپ در سطح جامعه بین الملل پیش از انقلاب اسلامی و تحول به گسترش لیبرالیسم در سال های پس از انقلاب اسلامی خواهیم پرداخت. در فصل دوم به اندیشه های روشنفکران دینی نسل دوم ایران (شریعتی) در پیش از انقلاب به تأثیر از هژمونی اندیشه های چپ اشاره خواهد شد. و در نهایت در فصل سوم به بررسی تأثیرپذیری روشنفکران دینی ایران بعد از انقلاب (سروش) از گفتمان غالب اندیشه های بین المللی یعنی لیبرالیسم خواهیم پرداخت.

دکتر حمید رضا سعیدی نژاد

(استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه)

زینب ویسی (دانش آموخته ارشد علوم سیاسی)

saeedinezhad@iauksh.ac.ir